

bókar 73. bls.: 'Nicholas dinners') en ekki félag og hafa þá hvorirtveggja, Árni og Sverrir, rétt fyrir sér, en skýrara mætti mál þeirra vera.

S.T.

SÖGUSAGNIR ALMÚGANS OG ÞJÓÐSÖGUR

EINS og kunnugt er, ber hið mikla safn munnmælasagna, sem kennt hefur verið með réttu við Jón Árnason, heitið Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri. Þegar þess er gætt, að þjóðsaga tákna einfaldlega sögu, sem lifir eða hefur lifað á vörum þjóðarinnar, er ekki undarlegt, þótt Jón Hnefill Aðalsteinsson telji titilinn óeðlilegan og villandi.¹ Minna má einnig á, að Konrad Maurer kallaði safn íslenskra sagna og ævintýra, sem hann safnaði til sumarið 1858 og út kom árið 1860, *Isländische Volkssagen der Gegenwart* og Guðbrandur Vigfússon þýddi *Volkssage* með orðinu þjóðsaga.²

Nú var málum svo háttað, að Jón Árnason lagði ekki einn síðustu hönd á útgáfu Íslenzkra þjóðsagna og ævintýra, heldur véltu þar um með honum Guðbrandur Vigfússon og Konrad Maurer. Samstarf þeirra félaga var svo náð, að vafist hefur fyrir mönnum að komast að því með fullri vissu, hver ákveðið hafi endanlegt heiti þjóðsagnasafnsins.³ Fróðlegra væri að reyna að gera sér nokkra grein fyrir því, hvers vegna ekki var látið nægja heitið Íslenzkar þjóðsögur. Til glöggvunar á því væri rétt að rekja eftir föngum orðaval íslenskra menntamanna um munnmælasögur allt frá því að skipuleg söfnun þeirra hófst hérlendis á vegum fornleifanefndarinnar í Kaupmannahöfn (Commissionen for Oldsagers Opbevaring) árið 1817 og þangað til að fyrri bindi Íslenzkra þjóðsagna og ævintýra kom út árið 1862.

Finnur Magnússon prófessor samdi spurningaskrána⁴ fyrir fornleifanefndina í Kaupmannahöfn og var honum nokkur vandi á höndum, þegar kom að því að spyrja um munnmælasögur um fornleifar. Hann tók þá það ráð að kalla þær 'sögusagnir meðal almúgans'. Af auðskildum ástæðum ætlaðist hann til, að safnað væri sögnum eingöngu, eins og

¹ Jón Hnefill Aðalsteinsson: Þjóðsaga og sögn í *Skírnir* 1981, 150–151.

² *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason (Reykjavík 1954), II, xxxvi.

³ *Skírnir* 1981, 148.

⁴ *Lovsamling for Island VII*, 659–661.

Hið íslenska bókmenntafélag vildi tuttugu og tveimur árum seinna, þegar það tók til við að viðá að sér efni í Íslandslýsingu.

Árið 1846 sendi svo Hið konunglega norræna fornfræðafélag mörgum Íslendingum boðsbréf um fornritaskýrslur og fornsögur. Var það ætlun félagsins að safna einnig munnmælasögum og stendur svo í boðsbréfinu: ‘ALPÝÐLEG FORNFRÆÐI: Þriðji flokkurinn er mjög yfirgripsmikill og margbrotinn, en einkum teljum vér þar allar fornsögur um staði og menn, sem ganga alþýðu á meðal, og lýsa aldarháttunum, hvort þær eru tengdar við einn ákveðinn stað eður eigi; svo eru t. a. m. sögur um nafnfræga íslenska menn á fyrri og síðari öldum (helga menn —; fjölkunnuga menn: Sæmund fróða, síra Eirek í Vogsósum o. fl.), álfa-sögur, draugasögur, útilegumannasögur, hinar svonefndu kerlingasögur, æfintýri og sérhvað þess konar, t. a. m. um goð, tröll, jötna, grýlu, jóla-sveina, dísir, álfa eða huldufólk, nykra, sænaut, landvætti eða land-drauga, sjódrauga, illfiska, sjóskrímsli, vatnaskrímsli, útisetur (á kross-götum); um fé í jörðu, vafurloga, búrdrífu, óskastund og þvíumlíkt.’⁵ Ekki er auðvelt að átta sig á því til fullnustu, hvað orðasambandið ‘hinar svonefndu kerlingasögur’ merkir í þessari upptalningu, en vegna þess að í henni er að langmestu leyti farið eftir efni er ekki fráleitt að líta þarna á kerlingasögur sem sérstakan flokk þjóðsagna. Þetta mat er samt mjög undir því komið, hvort orðin ‘hinar svokölluðu kerlingasögur’ og ‘æfintýri’ eiga saman en varla mun svo vera, enda virðist höfundur boðsbréfsins gæta þess að setja *eða* á milli samheita. Reyndar er kerlingasaga og ævintýri samheiti í margfrægum ritdómi Jóns Sigurðssonar um þjóðsagnasafn Maurers,⁶ en merking síðara orðsins hefur ugglaut getað breyst frá því að boðsbréfið kom út. Verið getur líka, að í boðsbréfinu frá 1846 sé ævintýri notað í aldagamalli merkingu orðsins og tákni þar ‘atburð, einkum sé hann eitthvað sérstakur, “ævintýralegur”, eða frásögn af slíkum atburði.’⁷ Hafi þá höfundur þess verið að minna menn á, að þeir gætu sent ýmsar þjóðtrúarblandnar ‘ævintýralegar’ frásagnir af atburðum, sem komið hefðu fyrir þá sjálfa eða samtíðarmenn þeirra auk arfsagnanna.

Ekki má heldur gleyma því, að orðaval íslenskra áhugamanna um þjóðsagnasöfnun virðist hafa verið á nokkru reiki um þessar mundir; t. d. stendur í bréfi Magnúss Grímssonar til Finns Magnússonar dagsettu

⁵ *Antiquarisk Tidsskrift*, 1843–1845. Tredie Hefte. Kjøbenhavn 1846, v–vi.

⁶ *Ný félagssrit* XX (1860), 193.

⁷ Einar Ól. Sveinsson: *Um íslenskar þjóðsögur* (Reykjavík 1940), 213.

23. febrúar 1846: 'Eg hefi því tekið fyrir mig að safna og rita sögur þær, er ganga hér manna í milli, og sem annaðhvort sýna alþýðutruhá á Íslandi eða eru að öðru leyti í einhverju markverðar, líkt og sagan sem eg reit yður í bréf mitt í haust eð var. Hefi eg hér stöðugt tillit til fornaldarinnar. Eg þykist vera sannfærður um, að slíkar smásögur (Traditioner) kunni að geyma margt það í sér sem vert er að vita . . .'⁸ Þá skal einnig á það minnt, að Magnús Grímsson og Jón Árnason kölluðu þjóðsagna- og þjóðkvæðasafnið, sem þeir gáfu út árið 1852, Íslenzk æfintýri. Árið 1858 biður Jón Árnason landa sína að senda sér 'fornsögur alls konar um staði og menn'⁹, sbr. orðalag boðsbréfs Hins konunglega fornfræðafélags. En ári síðar er hann sannanlega farinn að nota orðið þjóðsaga um munnmælasögur eins og Jón Hnefill Aðalsteinsson hefur bent á¹⁰ og þá algerlega skýringalaust. Í endurbætttri útgáfu hugvekju sinnar, sem prentuð var 1861, hefur Jón Árnason bætt ævintýrum við og skýrir hugtakið á líkan hátt og Jón Sigurðsson í fyrrnefndum ritdómi.¹¹ Greindi Jón Árnason þar fullkomlega að sögn og ævintýri. Auðvitað var honum ljóst, að bæði sagnir og ævintýri gengu í munnmælum og því kallar hann Kinder- und Hausmärchen þeirra Grimmsbræðra þýskar þjóðsögur.¹² Af þesum sökum er undarlegt, að hann skuli um eitt skeið hafa ætlað að kalla þjóðsagnasafn sitt Íslenzkar munnmælasögur og ævintýri. Hitt er skiljanlegra, að Jón greini að bóksögur og alþýðusögur í formála sínum að Íslenzkum þjóðsögum og ævintýrum.¹³

Jón Hnefill Aðalsteinsson hefur bent á, að Guðbrandur Vigfússon hafi talið ævintýrin eina 'undirgrein þjóðsögunnar',¹⁴ en þá er torskiljanlegt hvers vegna hann notar orðasambandið 'þjóðsögur og ævintýri' tvívegis í formála sínum að þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar,¹⁵ en þýðir Volkssage með orðinu þjóðsaga¹⁶ — í titlinum Isländische Volkssagen der Gegenwart — þótt hann vissi fullvel, að í þjóðsagnasafni Maurers

⁸ Rigsarkivet, København. Privatarkiver. Finn Magnussen, spóla nr. 5.

⁹ Sbr. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* II, xxxv.

¹⁰ *Skírnir* 1981, 148.

¹¹ *Íslendingur* 1861 nr. 12, 91–93.

¹² *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* I, xx.

¹³ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* I, xvii.

¹⁴ *Skírnir* 1981, 149.

¹⁵ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* II, xxviii og xxxii. Rétt er að vekja athygli á því, að George Stephens og Gunnar Olof Hyltén-Cavallius gáfu út ævintýrasafnið Svenska folksagor och äfventyr 1844–1849.

¹⁶ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* II, xxxvi.

væru bæði sagnir og ævintýri. Varla hefur hin tvíræða merking orðsins Volk í Volkssage getað villt um fyrir mönnum enda víkja alþýðusaga/þjóðsaga einkanlega að varðveislu þeirra.¹⁷ Hins vegar gæti verið ómaksins vert að huga að því nánar, hvort í heitinu Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri leynist sú skoðun, að ævintýrin geti varla talist eiginlegar þjóðsögur, þó að illt sé að finna henni ákveðinn stað. Á hitt er svo að líta, að í sjálfu orðinu þjóðsaga — eins og það er notað í ritum þeirra samherjanna þriggja — kemur fram sú skoðun, að munnmælasögurnar séu sameign þjóðarinnar allrar en ekki 'sögusagnir almúgans' eingöngu.

¹⁷ *Ný félagsrit* XX (1860), 190 og 194.

H.Ö.E.

TEXTASPJÖLL Í PRESTSSÖGU OG DRAUGMERKING ORÐS

Í ORÐABÓK sinni (1863) hefur Eiríkur Jónsson so. 'kreppa' í sérstakri merkingu, 'knibe', og sem dæmi um þá merkingu tilfærir Eiríkur eitt orðasamband, "kreppti at sjóða til jóla *det kneb med at faae noget til at koge til Julen.*" Ekki er tilgreint hvaðan þessi orð eru, en þau eru úr Sturlunga sögu (1817–20) og eru prentuð eins í öllum síðari útgáfum þeirrar sögu. Samt sem áður verður ekki séð að þessi einstæða merking sagnarinnar eða orð Sturlungu hafi komist í yngri orðabækur, enda er bættur skaðinn. Þýðing Eiríks á þessu tilfærða orðasambandi orkar líka tvímælis, en ekki er ástæða til að elta ólar við það.

Fræðilega útgáfu Sturlunga sögu gerði Kr. Kálund úr garði (1906–11), og áður en lengra er haldið er rétt að rifja upp til skýringar útgáfu-aðferð hans: Kálund prentar aðaltexta eftir Króksfjarðarbók, AM 122 a fol. (I), en bætir stundum inn í hann með smærra letri eftir Reykjarfjarðarbók, AM 122 b fol. (II) eða uppskriftum (IIp) runnum frá glataðri uppskrift sem Björn Jónsson á Skarðsá gerði eftir Reykjarfjarðarbók um 1635, en þá var Sturlungutexti hennar heill. Úr þeim handritum birtir Kálund auk þess lesbrigði við texta I. Þau IIp-handrit sem hafa sjálfstætt gildi fyrir þann texta sem hér er til umræðu eru Papp. 4to nr. 8 í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi (H) og Add. 11.127 í British Library (*Br), en þar eð Kálund hafði aðeins takmarkaðan aðgang að síðarnefnda handritinu vísar hann oftast í stað þess til Sturlunguútgáfu Guðbrands Vigfússonar (1878) (Bx), sem einkum er reist á *Br. Enn